

Förord

STEPHAN BERGEHAMMAR

Körsång är huvudtemat för årets upplaga av *Svenskt Gudstjänstliv*. Sång i kör är en mäktig folkrörelse och en viktig del av kyrkolivet i Sverige. Närmare 600 000 svenskar sjunger i kör och enbart Svenska kyrkan har mer än 100 000 körsångare, varav ca 30 000 är barn. Vad betyder körsången för alla dessa människor? Vad betyder körerna och deras sång för de kyrkliga sammanhang i vilka de förekommer?

Årsboken inleds med en artikel av Sune Fahlgren, där han ger en överblick av vad han kallar körskapet i svensk frikyrklighet, i synnerhet Svenska baptistsamfundet. Genom det nya begreppet körskap vill han fästa vår uppmärksamhet vid att körsång kan vara ett grundläggande uttryck för vad det är att vara kyrka, på samma sätt som predikantskap och lekmannaskap är det, och han driver tesen att olika slags körskap bidrar till att forma olika slags kyrkliga gemenskaper. Rolf Larsson ger därefter en historisk exposé över Sveriges Kyrkosångsförbund, dess aktiviteter och dess betydelse för körsångens utveckling inom Svenska kyrkan från förbundets grundande år 1925 till i dag. I den tredje artikeln på huvudtemat fördjupar sig Gunnel Fagius i barnkörernas historia och i frågan om ”den musiska människan”: Om det hör till vår natur att vara musiska och barn är det redan från födseln, vilka slutsatser bör vi då dra angående barnens och sångens roll i gudstjänsten?

I kören samverkar många röster till en gemensam klang. Detta har en motsvarighet i den världsvida förkunnelsen av evangelium, där många språk används för att överföra ett och samma budskap, i enlighet med det som Apostlagärningarna berättar skedde i Jerusalem

på pingstdagen. Vår tids kraftiga migration har gjort att många olika språk i dag talas och förstås även lokalt i församlingar i Sverige. Kan denna språkliga mångfald få ett pastoralt fungerande och teologiskt adekvat uttryck i två- och flerspråkiga gudstjänster? Den frågan ställer och besvarar Ralf Thiedemann.

Avdelningen med artiklar avslutas med en utredning av Mikael Isacson om bönen ”Rena, o Gud, våra hjärtan och samveten”, som är vida använd inom svenskt gudstjänstliv trots att den saknar officiell status. Därefter följer recensioner av nyutkommen litteratur samt en ny avdelning som heter ”Böcker att notera”.

Den nya avdelningen har en dubbel funktion: att presentera böcker som inkommer till redaktionen men som vi inte har möjlighet att recensera samt att uppmärksamma bokutgivningen inom någon viss del av *Svenskt Gudstjänstlivs* intresseområde. I år redovisar vi särskilt frukterna av det senaste decenniets livliga klosterforskning. De medeltida klostren spelade ju på sin tid en betydande roll för utvecklingen av gudstjänstlivet. Även om den svenska klosterforskningen primärt är historisk och arkeologisk har på senare år en ökande uppmärksamhet riktats mot klostrens inre liv och deras andliga påverkan på det omgivande samhället. Vi presenterar därför en lista över monografier och småskrifter om svenska medeltida kloster utgivna åren 2005–2012, alfabetiskt ordnad efter klosterorten. Listan har ambitionen att vara fullständig, bortsett från rent arkeologiska rapporter, och även ett par medeltida danska kloster har fått slinka med. Därefter presenteras några böcker som har inkommit till redaktionen och inte kunnat recenseras men vilkas existens förtjänar att påpekas.

*

Som ett komplement till artiklarna om körsång följer nu här några funderingar om körens plats i kyrkorummet. Undertecknad talade nyligen med Anita Andersson, organist i Dalby församling, Skåne, och dynamisk körledare. Hon berättade att när hon kom till församlingen stod kören på läktaren och sjöng. En av hennes första åtgärder var att flytta ner kören till koret, för att den skulle vara fullt ut delaktig i gudstjänstfirandet.

Kören i Dalby är bara en av många inom Svenska kyrkan som har flyttat ned från läktaren till koret under de senaste 25 åren. I en undersökning utgiven av Riksantikvarieämbetet om förändringar i Svenska kyrkans kyrkobyggnader 1994–1999 heter det:

Som ett led i gudstjänstförnyelsen och ambitionen om integrering och kommunikation strävar präster och/eller organister nu allt oftare efter att kören ska finnas i koret. Detta innebär ofta behov av större förändringar:

- införskaffande av kororgel
- plats för kören att stå och sjunga men även sitta och delta i gudstjänsten
- förbättrad belysning för att läsa noter
- de främsta bänkarna tas bort (här finns även andra motiv)
- lösa stolar, antingen befintliga eller nya anpassade för kyrkan.¹

Vilka drivkrafter ligger bakom att dessa stora och ofta kostsamma förändringar företas för körens skull? Handlar det, som rapporten påstår, enbart om en ambition om integrering och kommunikation?

Innan man försöker besvara den frågan bör man kanske först fråga sig varför körer i Sverige länge hade sin självklara placering på läktaren. Även om sångläktare har förekommit – främst på 1500- och 1600-talen och då nära koret – är läktarens primära funktion i det svenska kyrkorummet, historisk sett, att skapa utrymme för fler kyrkobesökare. Allt eftersom befolkningen växte i Sverige under 1700- och 1800-talen blev läktare vanligare och till utformningen större. När orglar introducerades, vilket inte skedde på bred front förrän på 1800-talet, fick de ofta sin placering på en redan befintlig läktare i väster – delvis av akustiska och estetiska skäl men antagligen också för att de inte skulle konkurrera utrymmesmässigt med de bästa sitt-

¹ Estrid Esbjörnson & Monica Bennett Gårdö, *Sex år i kyrkorna. En översikt över åtgärder i kyrkorna inom Svenska kyrkan under perioden 1994–1999, med exempel på invändiga förändringar i tio kyrkor. Rapport från kulturmiljöövervakning*. Rapporter från Kunsksapsavdelningen, 2001:4. Stockholm: Riksantikvarieämbetet, 2002, s. 20.

platserna. Från omkring mitten av 1800-talet planerades nya kyrkor som regel med en sådan orgelläktare, och i de befintliga kyrkor där en liten, äldre orgel byttes mot en ny och större byggde man kanske en kraftigare läktare men ändrade inte placeringen. När den kyrkliga körsången kom igång på allvar på 1880-talet kan man gissa att körerna fick sin plats på läktaren eftersom kantorn/körledaren redan befann sig där. Genom den vikande kyrkliga seden hade ju dessutom läktarna då tömts på vanliga församlingsbor, så där fanns plats.

Utvecklingen i den anglikanska kyrkan är annorlunda. Där kom orgeln ofta att placeras nära koret, i ett sidoskepp eller tvärskepp, och kören fick sin normala plats inne i själva koret, sittande på korstolar längs norra och södra korväggarna likt medeltidens munkar och korherrar.

En del svenska röster har rests till förmån för en liknande placering av kören i Svenska kyrkan. Enligt *Vår kyrka* pläderade biskop John Cullberg vid en kyrkosångsträff i Rättviks stiftsgård 1953 för att ”kyrkokörens rätta plats är i koret”. Enligt referatet har han även sagt: ”Kören bör vara en kyrkans elittrupp, och körövningarna borde vara andaktsstunder”.²

Det är lätt att förstå biskopens tanke, men den väcker också frågor i det svenska sammanhanget. I dag studsar vi kanske främst inför tanken på kören som en andlig elit, men år 1953 reagerade man på idén om dess placering i koret. Referatet av Cullberg i *Vår kyrka* hade illustrerats med en bild av en barnkör uppställd mitt framför altaret i S:t Eriks kyrka, Sollentuna. Några veckor senare publicerade Lars Edlund ett inlägg i samma tidning där han starkt ifrågasatte en sådan placering, i synnerhet under högmässan:

Att kören under Mässan skulle stå mitt i koret, med ryggen åt altaret och med en ledare framför sig, skymmande den heliga handlingen i kyrkans kor – låt oss hoppas, att detta är en orimlig tanke för alla kyrkokorister i hela kristenheten.

² *Vår kyrka* 92 (1953) nr 8, s. 4.

Edlund ser endast två möjliga placeringar: När kören utför sin ”*egentliga* och viktigaste uppgift: att utföra de sjungna delarna av Mässan och att leda och stimulera församlingens psalmsång” kan den, om kyrkorummet tillåter det, stå i koret vid sidan om eller bakom altaret eller vid bänkar längs korets väggar. Vid musikandakter, när kören framför ”Bach-kantater och andra större verk”, bör den helst stå på orgelläktaren för att lämna sikten fri fram till altare och krucifix. De körledare och korister som vill ställa upp sig framför församlingen ”och glänsa med kyrkomusikaliska prestationer” har inte förstått kyrkomusikens väsen enligt Edlund.³

Givetvis hade Edlund en poäng. I en kyrka där altaret fyller en central symbolisk och praktisk funktion är det problematiskt om kören under gudstjänsten ställer sig mellan församlingen och altaret – och dessutom vänder ryggen mot det senare. Detta upplever sannolikt också både körledare och körsångare, men där kyrkorummet inte ger någon annan möjlighet väljer man i dag ändå ofta denna placering. Varför? Två möjliga svar kan antydast här.

Det första svaret är att det handlar om ett efterapande av underhållningsindustrins mönster. De som framträder – artisterna – ska stå som på en scen inför sina åhörare. Om denna förklaring är riktig har gudstjänsten sekulariserats och kyrkokörens roll förskjutits från att fylla liturgiska uppgifter till att underhålla församlingen och varandra.

Det andra svaret utgår också från den situation som samhällets sekularisering har skapat, men ser i stället kören som ett redskap i kyrkans mission. Medan biskop Cullberg kunde tala om kören som en kyrkans elittrupp är situationen i dag oftare den, att människor som annars inte skulle gå i kyrkan söker sig till kören för musikens och gemenskapens skull. Och när kören deltar i gudstjänsten infinder sig deras släktingar och vänner, som inte heller skulle ha gått i kyrkan om det inte hade varit för just kören. I ett sådant läge är det viktigt att kören verkligen deltar aktivt i gudstjänsten, inte står som en avskild och dold grupp på en läktare och framför sin musik åt en församling som uppfattas som beställare.

³ Lars Edlund, ”Körens plats i kyrkan”, *Vår kyrka* 92 (1953) nr 19, s. 7.

Svaren behöver inte utesluta varandra. Om kyrkokören ska kunna skapa kontakt med en sekulariserad omgivning måste dess verksamhet kanske i viss mån anpassa sig till de former som omgivningen känner igen. Det viktiga ur Svenska kyrkans perspektiv torde vara att kören inte förlorar sin liturgiska uppgift ur sikte. Ett medvetet arbete med denna uppgift kräver medvetna kyrkomusiker, vilket i sin tur förutsätter en kyrkomusikerutbildning som kan väcka och odla en sådan medvetenhet. Vidare kräver det ett förtroligt samarbete mellan kyrkomusiker, präster och förtroendevalda i församlingarna. I det praktiska körarbetet fordras reflektion över en mängd detaljer, från valet av repertoar till frågan om hur man bäst lär körsångarna att förstå och förmedla innehållet i sångtexterna. Här ska vi endast dröja vid några ytterligare tankar om förhållandet mellan körens placering i kyrkorummet och dess funktion i gudstjänsten.

1900-talets liturgiska rörelse betonade att liturgi är något man gör och att alla som deltar ska kunna göra det aktivt. Utifrån detta perspektiv kritiserades sådana gestaltningar av gudstjänsten som koncentrerar allt agerande till koret, vilket gör majoriteten av de närvarande till passiva åskådare och åhörare. Ett exempel är metodisten och professorn i liturgivetenskap James F. White (1932–2004), som i sin bok *Protestant Worship and Church Architecture* från 1964 ägnar hela det femte kapitlet åt att kritisera de två utformningar av koret som ca 1850–1950 dominerade nordamerikansk protestantisk kyrkoarkitektur: 'konsertscenen' och 'det delade koret'. 'Konsertscenen' är vad vi i Sverige skulle kalla ett typiskt frikyrkligt kyrkorum, med ett upphöjt podium längst fram för sångare, musiker och predikant; 'det delade koret' är det typiskt anglikanska arrangemang som nämndes ovan. Trots att det förra kyrkorummet förknippas med lågkyrklighet och det senare med högkyrklighet ser White ett gemensamt problem: de talande, sjungande och agerande hamnar längst fram medan församlingen blir en passiv publik. Rummet som sådant gestaltar i båda fallen en dålig liturgi. Längre fram, i bokens sjunde kapitel, diskuterar White körens möjliga funktioner i gudstjänsten och finner fyra sådana: att skapa stämning, att leda församlingssången, att förkunna Guds ord för församlingen och att frambära ett lovsångens offer åt

Gud. Inte oväntat finner han faror i alla dessa, varav den främsta är att församlingen reduceras till åhörare och passiviseras. Hur problemen ska kunna övervinnas nämner han inte, och kanske är det därför han inte heller uttrycker någon åsikt om var i kyrkorummet kören bör placeras.

Den liturgiska rörelsens genombrott i Sverige ca 1945–1985 var en period då det byggdes många kyrkor. Vid de årliga konferenser om kyrka och konst som ägde rum på Sigtunastiftelsen under Olov Hartmans ledning träffades ofta teologer och arkitekter för att dryfta principiella frågor om kyrkorummets utformning. Men av någon anledning fick kyrkokören föga utrymme i dessa samtal, och de nya kyrkor som byggdes saknade ofta en bestämd plats för kören. De viktiga frågorna om körens roll i gudstjänsten och dess plats i kyrkorummet i relation till idéerna om en liturgi där alla är delaktiga har alltså förblivit tämligen obearbetade.

Ett försök till bearbetning presenteras under innevarande höst i en kandidatuppsats av Adam Illi vid Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet. Illi utgår från Whites iakttagelser om en kyrkokörs möjliga funktioner, men i stället för att föreställa sig att kören hela tiden har en och samma funktion frågar han vilken eller vilka möjliga funktioner den kan ha beroende på vilket av gudstjänstens moment den deltar i. Därefter frågar han var man helst borde placera kören vid respektive moment, med tanke på dess funktion just där och då. Effekten blir att skapa en bild av en gudstjänst där kanske inte bara kören utan även övriga deltagare är betydligt mer rörliga än vad vi normalt tänker oss att man kan vara, och där kyrkorummets möjligheter tas till vara på ett aktivt sätt.

Det finns uppenbarligen behov av mer forskning och diskussion om körens roll i gudstjänsten och dess plats i kyrkorummet. Kanske kan begreppet körskap som Sune Fahlgren lanserar i denna årsbok bidra till en vitalisering av debatten, och förhoppningsvis bidrar samtliga årets artiklar om körsång med bränsle.

*

En sund utveckling av kyrkolivet i Sverige måste bygga på ett informerat samtal. Här kan nya institutioner bidra, såsom det endast två år gamla Zettervallinstitutet i Lund, som vill vara ”ett forum för tankeutbyte, möten, utbildning och forskning i frågor kring kyrkorum och kyrkobyggnader” (se www.zettervallinstitutet.se). Men även 88-åringen *Svenskt Gudstjänstliv* menar sig alltjämt ha något att komma med. Som ett led i vår strävan att fortsatt vara ett självklart forum för dem som intresserar sig för frågor om kyrkolivet har vi nu tagit klivet ut i cyberrymden. Från och med i år publiceras årsboken inte bara på papper utan även elektroniskt, med sex månaders fördröjning. Besök oss gärna på internet! Adressen finns på titelbladets baksida.

Stephan Borgehammar